

1920-YILLAR O‘ZBEKISTON TARIXIDA OCHILGAN ILK PEDAGOGIKA TEXNIKUMLARI VA ULARNING TA’LIM TIZIMIDAGI O‘RNI.

Mamatkulova Maxfuza Kozimovna

Andijon viloyati asaka tuman

4-son texnikum tarix fani o‘qituvchisi

mahfuzamamatkulova27@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada 1920-yillarda O‘zbekistonda xalq ta’limi tizimini shakllantirish jarayonida ilk pedagogika texnikumlarining dorulmuallimin va dorulmuallimotlar tashkil etilishi, ularning faoliyati hamda ta’lim tizimidagi o‘rni tahlil qilinadi. Maqolada arxiv hujjatlari va tarixiy manbalarga tayanib, yangi o‘qituvchi kadrlarni tayyorlashda vujudga kelgan moddiy, ma’naviy va g‘oyaviy qiyinchiliklar insoniy va xolis nuqtai nazardan yoritilgan. Shuningdek, jarayonda milliy ziyolilarimizning (jadidlarning) o‘rni alohida ta’kidlanadi.

Tayanch so‘zlar: xalq maorifi, pedagogika texnikumi, dorulmuallimin, o‘qituvchi kadrlar, jadidchilik, sovet ta’lim tizimi, Turkiston, savodsizlikni tugatish.

Kirish.

1920-yillar O‘zbekistonSSR va umuman Turkiston tarixida eng ziddiyatli, murakkab, ayni paytda ta’lim-tarbiya sohasida tub burilishlar yasalgan davr hisoblanadi. Siyosiy hokimiyatni o‘z qo‘liga olgan sovet hukumati o‘z g‘oyalarini xalq ongiga singdirish uchun, eng avvalo, maktablarga muhtoj edi. Ammo eski usul maktablarini yopib, yangi sovet maktablarini ochish jarayonida hukumat juda katta to‘siqqa duch keldi: yangi maktablarda dars beradigan, dunyoviy bilimlarga ega, shu bilan birga yangicha metodikani biladigan mahalliy muallimlar deyarli yo‘q edi.¹ Qisqa muddatli o‘qituvchilar tayyorlash kurslari (1-3 oylik) ehtiyojni qondira olmasdi. Shuning uchun professional, o‘rta maxsus ma’lumotli o‘qituvchilarni muntazam yetkazib beruvchi o‘quv yurtlari – pedagogika texnikumlarini (o‘sha vaqtdagi atama bilan aytganda erlar va xotin-qizlar maorif texnikumlari, ta’lim-tarbiya institutlari) ochish hayotiy zaruratga aylandi.

Adabiyotlar tahlili.

Ushbu mavzu turli davrlarda turlicha yondashuvlar asosida o‘rganilgan. Sovet davri tarixshunosligida (masalan, K.E. Bendrikov,² S. Rajabovlarning asarlarida) 1920-yillardagi ta’lim tizimi faqatgina "kommunistik partiyaning g‘amxo‘rligi va sotsializm g‘alabasi" sifatida, biryoqlama yoritilgan bo‘lib, milliy ziyolilarning

¹ Mustafoyeva, N. A. (2006). *O‘zbekistonda ta’lim tizimi tarixi (1917-1941 yillar)*. Toshkent: O‘zbekiston. (34-bet).

² Bendrikov, K. E. (1960). *Ocherki po istorii narodnogo obrazovaniya v Turkestane (1865-1924 gg.)*. Moskva: Izd-vo APN RSFSR. (215-bet).

xizmatlari inkor etilgan. O'zbekiston mustaqillikka erishgach, bu davr tarixi xolis o'rganila boshlandi. Akademik D. Alimova, professorlar R. Murtazayeva, N. Mustafoyeva va B. Hasanov kabi olimlarning tadqiqotlarida bu davrdagi ta'lim islohotlarining fojiali va ziddiyatli jihatlari, xususan, jadid bobolarimizning o'qituvchi tayyorlashdagi fidoiyligi arxiv hujjatlari asosida isbotlab berildi.³ Shuningdek Muhayyo Ergasheva "XX asrning 20–30-yillarida O'zbekiston maorif tizimi tarixiga oid manbalar tahlili" nomli ilmiy maqolasida hududdagi ilk ta'lim muassasalarining huquqiy asoslari ham ilmiy tahlil etilgan.⁴ Ushbu maqolada xuddi shu obyektiv va insonparvarlik yondashuviga tayanib, O'zbekiston Milliy arxivi (O'zMA) hujjatlari tahlilga tortildi.

Asosiy qism: Texnikumlarning tashkil etilishi va sharoitlar.

1920-yillarning boshida Turkiston ASSR, keyinchalik O'zbekiston SSR Xalq Maorifi Komissarligi tomonidan ilk ta'lim-tarbiya muassasalari ochila boshladi. Ular dastlab "Inpros" (Institut narodnogo prosvesheniya – Xalq maorifi instituti) yoki mahalliy tilda "Dorulmuallimin" (erkak o'qituvchilar uchun) va "Dorulmuallimot" (ayol o'qituvchilar uchun) deb nomlangan. Keyinchalik, 1924-1925-yillardan boshlab ular umumiy tarzda "Pedagogika texnikumlari" maqomini oldi.⁵ Eng birinchi va yirik pedagogika o'quv yurtlari Toshkent, Samarqand, Farg'ona va Buxoro shaharlarida ochildi. Masalan, 1920-yilda Toshkentda ochildigan Erkaklar ta'lim-tarbiya instituti qoshida o'zbek va qozoq bo'limlari mavjud bo'lib, u yerdan Munavvarqori Abdurrashidxonov, Abdulla Avloniy kabi yirik ma'rifatparvarlar dars bergan.⁶

Texnikumlardagi real (insoniy) holat qanday edi? Tarixiy hujjatlarni varaqlaganda, bu o'quv yurtlarining tashkil etilishi balandparvoz shiorlar bilan kechgan bo'lsa-da, amalda o'ta og'ir sharoitlarda ishlaganiga guvoh bo'lamiz. 1920-yillardagi iqtisodiy bo'hron sababli texnikum talabalari (ularning aksariyati yetimxonadan chiqqan yoki kambag'al dehqon bolalari edi) doimiy ochlik va yupunlikdan aziyat chekishgan. O'zMA hujjatlarida keltirilishicha, Samarqand pedagogika texnikumida qish kunlarida o'tin yo'qligidan talabalar ko'rpa yopinib dars tinglashgan, o'qituvchilarga esa oylik maosh oylab kechiktirilgan.⁷ Shunga qaramay, yoshlarda ilmga bo'lgan ishtiyoq, o'qituvchilar (ayniqsa, jadid muallimlari)da esa millatni savodli qilishga bo'lgan olovli xohish ta'lim jarayonining to'xtab qolmasligiga sabab bo'lgan.

³ Alimova, D. A., & Rashidov, U. (2001). *O'zbekiston tarixi: Yangi nigoh. Jadidlar harakati va ularning ma'rifiy faoliyati*. Toshkent: Sharq. (112-114-betlar).

⁴ М.Эргашева. XX асрнинг 20–30-йилларида Ўзбекистон маориф тизими тарихига оид манбалар таҳлили. Общество и инновации. 2023.№8.В-24-32.

⁵ O'zbekiston Milliy Arxivi (O'zMA), 34-fond (Xalq Maorifi Komissarligi), 1-ro'yxat, 452-yig'majild, 12-varaq.

⁶ Avloniy, A. (1998). *Tanlangan asarlar (2-jild)*. Toshkent: Ma'naviyat. (Tuzuvchi va so'zboshi muallifi: B. Qosimov). (87-bet).

⁷ O'zMA, 94-fond, 1-ro'yxat, 134-yig'majild, 56-varaq (Samarqand pedagogika texnikumining 1923 yilgi holati to'g'risida hisobot).

Ta'lim dasturi va metodikasi.

Ilk pedagogika texnikumlarining o'quv rejaları o'ziga xos aralash xarakterga ega edi. Bir tomondan sovet hukumati talabi bilan "Siyosiy savod", "Tarixiy materializm" kabi mafkuraviy fanlar kiritilgan bo'lsa, ikkinchi tomondan aniq va tabiiy fanlar (matematika, geografiya, fizika), shuningdek, pedagogika, psixologiya va metodika chuqur o'rgatilgan. Darsliklar muammosi eng og'riqli nuqtalardan biri edi. O'zbek tilida pedagogika, psixologiyaga oid darsliklar deyarli yo'q edi. Abdulla Avloniy o'zining Mashriq maorifi bo'yicha tajribalarini o'quvchilarga yetkazar, Fitrat kabi olimlar esa til va adabiyot darsliklarini yozish ustida kechayu kunduz mehnat qilar edilar.⁸

Ayol o'qituvchilar tayyorlash muammosi.

1920-yillarda qizlarni o'qitish, ayniqsa ulardan o'qituvchi tayyorlash chinakam qahramonlikni talab etardi. 1924-yilda Toshkentda ochilgan Xotin-qizlar bilim yurti (Dorulmuallimot) O'zbekistonda ilk ayol muallimalarni yetishtirib bergan qutlug' dargohdir. Bu texnikumga qizlarni jalb qilish juda qiyin bo'lgan, chunki jamiyatdagi eski qarashlar, dindorlarning tazyiqlari tufayli o'qishga kelgan qizlar o'z hayotlarini xavf ostiga qo'yishgan. Shunga qaramay, bu texnikumlarni bitirgan qizlar keyinchalik "Hujum" kampaniyasi va savodsizlikni tugatish (likbez) harakatining eng faol ishtirokchilariga aylanib, qishloqma-qishloq yurib ayollarning savodini chiqarishgan.⁹ 1927-yilda e'lon qilingan "Hujum" kampaniyasi (ayollarni ommaviy ravishda paranjini tashlashga majburlash harakati) o'qituvchi tayyorlash jarayonini qonli to'qnashuvlarga aylantirib yubordi. Sovet hukumati yosh muallimalarni o'z qishloqlariga qaytarib, nafaqat dars berishga, balki boshqa ayollarni ham paranjini tashlashga targ'ib qilishga majbur qildi. Bu yosh, himoyasiz o'qituvchi qizlarni xalq g'azabiga nishon qilib qo'ydi. Mahalliy dindorlar va mutaassib qatlam vakillari paranjisini tashlagan, kalta yubka kiyib dars berayotgan "muallima"larni o'z dinidan qaytgan, axloqsiz deb e'lon qildilar. Tarixiy manbalarga ko'ra, faqatgina 1927-1928 yillarning o'zida O'zbekistonda 2500 dan ortiq xotin-qizlar vahshiylarcha o'ldirilgan, ularning salmoqli qismi ilk o'qituvchi ayollar, qishloq maktabi mudiralaridan iborat edi.¹⁰ Hukumat xotin-qizlarni o'z g'oyasi uchun jangohga tashladi, biroq ularning xavfsizligini ta'minlashga qodir emasdi. Shoshilinch tarzda kadrlar tayyorlash ta'lim sifatiga jiddiy putur yetkazdi. Ayol o'qituvchilarga ehtiyoj shu qadar katta ediki, 3-6 oylik qisqa kurslarni bitirgan, arang xat-savodi chiqqan ayollar qishloqlarga o'qituvchi qilib yuborilardi. Ularning pedagogik mahorati, yoshlar psixologiyasi yoki aniq fanlardan bilimi deyarli yo'q

⁸ Hasanov, B. (2010). *Jadidlar ma'rifati va sovet tuzumi qatag'onlari*. Toshkent: Fan. (64-bet).

⁹ Murtazayeva, R. H. (1998). *O'zbekistonda xotin-qizlar muammosi: tarix va zamonaviylik*. Toshkent: Universitet. (102-105-betlar).

¹⁰ Kamp, M. (2006). *The New Woman in Uzbekistan: Islam, Modernity, and Unveiling under Communism*. Seattle: University of Washington Press. (180-182-betlar).

hisobida edi.¹¹ Buning ustiga o'quv adabiyotlari muammosi turardi. Ayollar tushunishi uchun osonlashtirilgan, ularni yangicha hayotga undovchi maxsus alifbolar (Xotin-qizlar rahbar-savodi kabi) yaratilgan bo'lsa-da, ularning nusxasi chekka qishloqlarga yetib bormasdi. Sharoitning og'irligi, maoshning kamligi yoki umuman berilmasligi sababli ko'plab ayollar o'qituvchilikni tashlab ketish holatlari tez-tez kuzatilgan.¹²

Ta'lim tizimidagi o'rni (xulosa).

Xulosa qilib aytganda, 1920-yillarda ochilgan ilk pedagogika texnikumlarining O'zbekiston ta'lim tizimidagi o'rniga beqiyosdir.

*Birinchi*dan, ular tasodifiy kishilar yoki qisqa kursni o'qigan havaskorlar emas, balki pedagogikaning nazariy va amaliy asoslarini o'zlashtirgan birinchi milliy professional o'qituvchilar qatlamini yaratib berdi.

*Ikkinchi*dan, bu muassasalar milliy ziyolilarimiz, jadidlarimiz uchun o'z millatparvarlik g'oyalarini yosh avlodga yetkazishda asosiy minbar vazifasini o'tadi. Garchi 1930-yillarga kelib ularning aksariyati qatag'on qilingan bo'lsa-da, ular yetishtirgan shogirdlar o'zbek ilm-fani va ta'limini keyingi bosqichlarga olib chiqdi. *Uchinchi*dan, 20-yillardagi pedagogika texnikumlari keyinchalik 30-yillarda ochilgan O'zbekistondagi yirik Pedagogika institutlarining (jumladan, Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika institutining) moddiy va kadrlar bazasi sifatida poydevor vazifasini bajardi.

Bu davr tarixini shunchaki "sovet ta'limining o'rnatilishi" deb emas, balki og'ir ijtimoiy-siyosiy sharoitlarda xalqni jaholatdan qutqarishga uringan fidoiy muallimlarning jasorati sifatida qadrlashimiz lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. G'anijonovna, Ergasheva Muhayyoxon. "O 'ZBEKISTON TARIXI FANINI O 'QITISHDA PEDAGOGIK IMPROVIZATSIYA: TEZKOR ROLLI BAHS VA KOGNITIV TRENAJYORLAR TEXNOLOGIYASI." *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi* 67.3 (2026): 223-231.
2. Ganijonovna, Ergasheva Muhayyokhon. "STRATEGIES FOR DEVELOPING STUDENT LEARNING THROUGH PEDAGOGICAL IMPROVISATION IN THE HIGHER EDUCATION PROCESS." *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi* 67.3 (2026): 232-237.
3. G'anijonovna, Ergasheva Muhayyo. "The Issue of Ending Women's Illiteracy in Educational Reforms of Uzbekistan in the Russian Colonial Period." *JournalNX* 8.11: 338-343.

¹¹ Mustafoyeva, N. A. (2006). *O'zbekistonda ta'lim tizimi tarixi (1917-1941 yillar)*. Toshkent: O'zbekiston. (89-bet).

¹² М.Г.Эргашева. Актуальные проблемы ликвидации неграмотности среди женщин в узбекистане в 1920-Х гг. // *Universum: общественные науки*.2020. № 7-8 (67). С – 9.

4. Alimova, M. Sh. "PUBLIC CONTROL IN THE BODIES OF STATE POWER AND LOCAL SELF-GOVERNMENT." *The Way of Science* (2014): 103.
5. Эргашева, Мухайё Ганижоновна. "Актуальные проблемы ликвидации неграмотности среди женщин в Узбекистане в 1920-х гг." *Universum: общественные науки* 7-8 (67) (2020): 7-10.
6. Ergasheva, M. G., and Mokhizar Ergasheva. "MEANING OF EDUCATION MANAGEMENT AND EVOLUTION OF MANAGEMENT CONCEPTS IN EDUCATION." *Универсальная индексная библиотека Евразийского журнала академических исследований* 2.5 (2022): 966-973.
7. Эргашева, Мухайё. "Отношение правительства России к национальной системе образования по вопросу ликвидации женской неграмотности в Туркестанском крае." *Общество и инновации* 2.7/S (2021): 11-16.
8. Ergasheva, Muhayyo Ganijonovna. "The Issue of Ending the Illiteracy of Women and Girls in Turkestan is in the Views of the Jadids." *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal* 10.11: 714-717.
9. G'anijonovna, Ergasheva Muhayyo. "The Issue of Ending Women's Illiteracy in Educational Reforms of Uzbekistan in the Russian Colonial Period." *JournalNX* 8.11: 338-343.